

tičnosti« zadarskoga kruga. Zato je dužnost autora bila, prije svega, da na opće poznatim primjerima iz Krševanova fonda pokaže kako su oba pisma, tj. beneventana i karolina, bile u upotrebi u Zadru od X do XII stoljeća. To je bio tim više dužan učiniti što je u svom dosadašnjem radu susretao »simbiotičnost« u Zadru tek u drugoj polovici XII stoljeća.

Najzad, posljednji rukopis, koji prema Novakovu uvjerenju pokazuje »proširenje« karoline u Dalmaciji, poznati je rukopis iz zagrebačke Metropolitane MR 164, tačnije jedan njegov dio — *Passionale martyrum* — pisan karolinom. Novak nas niti sada nije uvjerio da ima pravo protiv Barade i Kniewalda; on nije uspio dokazati da je karolinški dio doista nastao u Splitu.

Prema tome, kolikogod bi nam u krajnjoj liniji odgovaralo i ispunjavalo nas ponosom da zajedno s Novakom postavimo hipotezu o pojavi i razvitku minuskule u Dalmaciji »na vlastitim osnovama«, ne dopušta to kritički pregled cjelokupnog materijala na koji se Novak poziva. Zaista, ništa ne dobivamo, gradimo li na labavim temeljima hipotezu koja se ne može održati. Ta činjenica da se u nekom dalmatinskom gradu našao rukopis koji je donešen tko zna odakle nije dokaz za postojanje skriptorija u tom mjestu! Ali, ni imena hrvatskih vladara u čedadskom evanđelistaru nisu dokaz pismenosti na hrvatskom dvoru tako dugo dok se ne dokaže da su kneževski pisari unijeli imena svojih gospodara. Zato Novakov pokušaj da se prikaže i pojava i proširenje karoline u Dalmaciji, po mom uvjerenju, nije uspio. Građeci na golim pretpostavkama o individualnom razvitku Dalmacije, tobože na antičkoj i bizantskoj baštini, Novak je najprije posizao za pretpostavkama, da bi ih zatim pretvorio u dokaze. Paleografiju dakle, koja je za bogato dalmatinsko područje gotovo još netaknuta, čeka i taj zadatak.

Nada Klaić

POLJIČKI ZBORNIK I, Zagreb 1968.

U prvom svesku Poljičkog zbornika, koji je izdalo Kulturno prosvjetno društvo Poljičana, objelodanjeno je i više povijesnih priloga o Poljicima, kao i nekoliko priloga iz drugih znanstvenih područja koji mogu biti od interesa za povjesničara. Bogata prošlost te hrvatske regije s mnogim do danas otvorenim problemima, u rasponu od antike do naših dana, zanimljiv je predmet studija.

Geografska studija I. Rubića, Poljica (7—31), objelodanjena na uvodnom mjestu, korisna je i povjesničaru, jer zemljopisni elementi — opći zemljopisni uvjeti, obilježja tla, slabe prometne veze sa susjednim područjima, stanovita zemljopisna izoliranost Poljica — potpunije objašnjavaju stoljetni razvitak i trajanje gospodarskog i društvenog sustava Poljica. Valja, ipak, spomenuti da se kratak pregled poljičke prošlosti nije ponegdje udaljio od područja legende. Autor, na primjer, odviše jednostavno i netačno objašnjava postanak poljičkog stanovništva ističući da je »taj narod pripadao trima od dvanaest (!) hrvatskih plemena koja su doselila iz pradomovine, a po sestri Tugi i prozvale su se Tugare« (26), što je, dakako, daleko od znanstvene historiografije.

Sretna je bila zamisao o ediranju Poljičkog statuta. Na stranama 32—103 objelodanjen je izvorni tekst Poljičkog statuta, s lijeve strane, i njegov prijevod na suvremeni hrvatski jezik, s desne strane, u prijevodu Z. Junkovića, pa je time statut postao lako pristupačan znanstvenom istraživanju. Isti autor dodao je i Bilješke uz tekst i prijevod Poljičkog statuta (105—15) u kojima tumači pojedine termine statuta i svoj prijevod. To je prvi put da je tekst Poljičkog statuta opskrbljen komentarima koji su neophodni za njegovu znanstvenu upotrebu. Autorov rad i raspravu o jeziku statuta obilježava ozbiljnost i savjesnost, ali je potrebno upozoriti na jedan osjetan nedostatak, zajednički svim priložima o gospodarsko-društvenom uređenju Poljica u ovom svesku PZ-a. Autor, naime, svoje Bilješke gradi na litera-

turi koju završava sa studijom »Poljica« B. D. Grekova (Moskva 1951), a ne uzima uopće u obzir neke novije radove koji su objelodanjeni nakon Grekovičeva rada, pa su zbog toga i autorove Bilješke donekle nepotpune.

U studiji: Jezik Poljičkog statuta (117—32) isti autor analizira i međusobno uspoređuje jezik najstarijeg sačuvanog prijepisa statuta (»glavni ili osnovni rukopis«), koji je prema V. Mošinu »napisan na kraju 15. stoljeća ili, najkasnije, u prvim godinama 16. stoljeća« (119) i jezik u njegovim mlađim prijepisima. Budući da je najstariji sačuvani prijepis statuta (iz kraja XV st.) datiran u naslovu godinom 1440, »ali je formulacija toga naslova takva da se s pravom može pomišljati da ni ovaj izgubljeni rukopis iz 1440. god. nije original nego prijepis« (131), autor se s jezičnog aspekta osvrće na problem o vremenu postanka statuta, odnosno na mišljenje da je statut nastao »najkasnije u 13. st.« (S. Kaštelan) i na pitanje: »ima li u najstarijem sačuvanom rukopisu Statuta takvih jezičnih crta koje pokazuju da je Statut nastao prije 15. st.« odgovara negativno i ističe da se »ne bi moglo tvrditi ni za jednu glasovnu, morfološku ili sintaktičku osobinu da pokazuje neku naročitu starinu, koju bismo mogli smatrati reliktom iz 14. ili čak iz 13. st.« (131). Iako problem o vremenu postanka Statuta može biti predmet samo povijesne i pravno-povijesne analize, ipak može i taj vrijedan autorov rezultat pridonijeti rješavanju tog pitanja.

B. G a b r i č e v i ć, u prilogu: Neobjavljeni rimski natpisi iz Podstrane (133—41), na temelju usporedbe tri rimska natpisa, pronađena u blizini crkve sv. Martina u Podstrani, nastoji osvijetliti »etničku i društvenu situaciju« (138) na tom dijelu primorskih Poljica u prvim stoljećima naše ere i rimsko-ilirske etničke i kulturne doticaje. Smatra da su sjedišta dalmatskih plemena Onastina, Narestina i Pituntina, koja su bila nastanjena u srednjim i primorskim Poljicima, »u prehistorijsko doba bila u srednjim Poljicima (Srinjine, Tugare, Gata)«, a da »tereni uz more — iako sastavni dio plemenske svojine — nisu bili za taj pretežno stočarski element od posebnog značaja« (139). Zbog toga su se, prema autoru, na tom području naselili već i Grci nakon osnivanja Epetiona i bavili se zemljoradnjom, a u prvim stoljećima naše ere tu su se nalazila rimska poljoprivredna imanja.

Benedikta Z e l i ć - B u č a n, u prilogu Bosančica — poljičko narodno pismo (143—52), piše o obilježjima poljičke bosančice i uglavnom iznosi one rezultate do kojih je već došla u svojoj radnji »Bosančica u srednjoj Dalmaciji« (Split 1961). Na str. 146. donosi azbuku poljičke bosančice, a na str. 147. faksimil jedne strane Poljičkog statuta, pisane bosančicom, dok na kraju govori o zbirkama poljičkih dokumenata, koji su pisani bosančicom, i o problemu njihove zaštite, pa konstatira da se »nesumnjivo još mnogo neevidentirane arhivske građe iz prošlosti Poljica nalazi kod privatnika u samim Poljicima« (152) i upozorava na nužnost njezina sakupljanja i spašavanja.

Radovi autorice na proučavanju dalmatinske i poljičke bosančice imaju veliko značenje za našu paleografiju i za studij razvitka ćirilskog brzopisa na južnoslavenskom području, a napose u Hrvata. Već u spomenutoj radnji (Bosančica u srednjoj Dalmaciji), a sažeto i u ovom prilogu, autorica je iscrpno i sustavno izložila obilježja bosančice, pa su te radnje najprikladnije za upoznavanje s tom zanimljivom vrstom ćirilskog brzopisa. Upravo radovi takve vrste nedostaju za ostala područja na kojima se pisalo bosančicom (na primjer, Bosna i Hercegovina, Dubrovnik), pa se zbog toga još ne može u cjelini pristupiti studiju problema bosančice. Ali, istodobno s priznanjima koje autorica zaslužuje za paleografsku preciznost i egzaktnost u svojim radovima, valja upozoriti na neke njezine propuste u paleografskoj teoriji, što je dijelom rezultat nedosljednosti i nejasnoće u paleografskoj terminologiji. Autorica s pravom definira bosančicu kao »izraziti brzopis četverolinijskog sistema« (144), ali neposredno prije toga ističe da je »to poljičko pismo bilo zapravo jedan poseban tip hrvatske ćirilice ili bosančice, koja se javlja u spomenicima hrvatskog jezika od XII do XIX stoljeća« (143). Budući da, na primjer, u ćirilске spomenike hrvatskog pod-

ručja s pravom ubraja i povaljski natpis i povaljsku listinu, te postavlja identifikaciju: hrvatska ćirilica = bosančica, to bismo morali iz toga zaključiti da je i povaljski prag pisan bosančicom. Drugim riječima, nameće se pitanje: što je bosančica? Možemo li i svečani lapidarni ustav povaljskog natpisa označiti kao bosančicu? Autorica očigledno sve vrste ćirilskog pisma na zapadnom području naziva bosančicom ili hrvatskom ćirilicom, što je u paleografskom pogledu sasvim općenito i neprecizno, pa je razumljivo da je i problem o postanku bosančice ostao neobjašnjen.

Čini mi se da autorica miješa dva paleografska elementa: razvitak ćirilice na zapadnom području od XII—XIV st. (usp. o tome: J. V r a n a, Kulturnohistorijsko značenje povaljske ćirilске listine iz godine 1250, *Filologija* 3, Zagreb 1962, 201—18) i razvitak brzopisa od XIV st. dalje na tom istom području. Cjelokupni razvitak ćirilskih spomenika na zapadnom području, ili, kako V. Mošin kaže, na »dukljansko-humsko-bosanskom području« (Metodološke bilješke o tipovima pisma u ćirilici, Slovo 15—16, Zagreb 1965, 177), pokazuje neka zajednička obilježja koja se razlikuju od obilježja ćirilice na istočnom području, i upravo ta obilježja postat će svojstvena i brzopisu na zapadnom području ili bosančici, pa će se ona od XV—XVI st. dalje temeljito razlikovati od tipova brzopisa na istočnom području, pretežno u crkvenoj upotrebi. Možda to ne bi bilo potrebno isticati da autorica nije, usprkos svom upozorenju da se problemom bosančice bavi »više s praktičnog stanovišta kao historičar, a manje kao paleograf« i da se ne može »upuštati u tako delikatno pitanje provenijencije i postanka bosančice« (144. bilj. 4), pokušala povijesnim razlozima poduprijeti tezu o direktnom podrijetlu bosančice iz grčkog pisma. Autorica, naime, prati razvitak bizantsko-hrvatskih odnosa od ranoga srednjeg vijeka do osvajanja Emanuela Komnena i ističe da, »ako znamo da su prvi sačuvani spomenici hrvatskog jezika, pisani hrvatskom redakcijom ćirilice, upravo iz druge polovine XII st. i upravo s teritorija koji je osvojio Manojlo Komnen, nameće nam se misao da historijski nije neosnovana hipoteza nekih autora kako se *bosančica razvila direktno iz grčkog pisma, a ne posredno iz crkvene ćirilice*« (na istom mjestu; potcrt. T. R.).

Moram priznati da mi nije jasno što je autorica time htjela reći. Budući da ne navodi autore hipoteze o direktnom razvitku bosančice iz grčkog pisma, ne znam na koga misli, a nije mi ni poznato tko je takvu hipotezu postavio (s tom hipotezom donekle su povezana jedino neka mišljenja Č. T r u h e l k e o bosančici; usp. njezovu radnju: *Bosančica*, Glasnik Zemaljskog muzeja I/1889, 65—83). S druge strane, nije posve sigurno u kojem smislu autorica ovdje upotrebljava termin bosančica: je li to isto što i zapadna, ustavna, poluustavna ćirilica, ili time misli na brzopis? Ako misli, što je najvjerojatnije, na ćirilске spomenike zapadnog područja od XII st. dalje, onda mi nije jasno zbog čega smatra da su se samo oni, dakle na zapadnom području, razvili neposredno iz grčkog pisma, kad znamo da se ćirilski ustav uopće, a ne samo na onom području koje je zauzeo Emanuel Komnen, razvio prema grčkom ustavu (usp. Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1956, 626)? Znači li to da se »crkvena ćirilica«, kako kaže autorica, nije razvila iz grčkog pisma? Osim toga, nije posve jasno što misli pod terminom »crkvena ćirilica«: naziva li tako ćirilicu istočnog područja? Za bosančicu-brzopis zapadne ćirilice nitko još nije ustvrdio da se razvila iz »crkvene ćirilice«, jer njezinu genezu točno možemo pratiti. Prema tome, u teorijskom dijelu autoričina priloga nailazimo na znatne teškoće zbog nedovoljno precizne paleografske terminologije.

Iako sam o problemu bosančice već nešto rekao (usp. HZ XIX—XX, Zagreb 1966/67, 485—99), ipak bih želio dometnuti još nekoliko riječi. Razvitak ćirilice u Hrvata možemo pratiti već od druge polovice XII st. (na primjer, povaljski natpis, povaljska isprava), pa je to rijetka kulturno-povijesna pojava da jedan narod, hrvatski, stoljećima istodobno upotrebljava tri vrste pisma: glagoljicu, latinicu i ćirilicu. Ali, tek od XV st. dalje, kad se razvijeni ćirilski brzopis ili bosančica sve više širi i postaje pravo pučko hrvatsko pismo na jednom dijelu hrvatskog teritorija, mo-

žemo s pravom govoriti o ćirilici kao hrvatskom pismu. Iz tog aspekta proširenosti smijemo ćirilski brzopis koji se upotrebljavao na hrvatskom području označiti kao hrvatsko pismo, kako ga s pravom naziva i Poljički statut u svom dodatku iz god. 1665. (v. Poljički zbornik I, 98), ali pri tom, ako želimo znanstveno govoriti o tom pitanju, moramo imati na umu da je cjelokupni razvitak ćirilskog pisma na zapadnom području, sa svim specifičnostima i obilježjima koji ga dijelom uklapaju u hrvatski kulturni krug, samo dio općenitog razvitka južnoslavenske ćirilice. Da bismo upozorili kako i ćirilica, osobito bosančica, dakle brzopis na zapadnom području, pripada krugu hrvatske pismenosti i hrvatskoj kulturnoj baštini, nije potrebno postavljati hipoteze o posebnom postanku zapadne ćirilice iz grčkog pisma, jer tu nikakvi povijesni argumenti ne mogu biti odlučni nego samo paleografska znanost, a ona, usprkos svim otvorenim pitanjima, sigurno prati razvitak pojedinih tipova ćirilskog pisma. Drugim riječima, element proširenosti i upotrebe ćirilskog pisma u Hrvata od XII st. dalje, te utvrđivanje paleografske i jezične osobitosti ćirilskih spomenika hrvatskog područja ne smijemo vezivati uz traženje posebne geneze ćirilskog pisma na zapadnom području, različite od geneze ćirilice na ostalim dijelovima ćirilске proširenosti.

U prilogu Benediktinci u Poljicima (153—63), I. Ostojić piše o samostanu sv. Petra u Selu i dodiruje mnoga, u historiografiji sporna, pitanja oko njega. Osvrće se najprije na pitanje o vremenu osnivanja samostana i ističe da mu se »čini najvjerojatnijim da je samostan podignut oko 1069. godine« (153—4), priklanjajući se, dakle, mišljenju da je samostan podignut prije posvećenja crkve (1080). O dva međusobno ovisna pitanja, o vremenu osnutka samostana i o problemu kralja Slavca, postoji u historiografiji već vrlo iscrpna literatura. Dodao bih samo da temelj za rješavanje tog pitanja može biti samo analiza teksta Kartulara samostana sv. Petra u Selu, a ona potvrđuje mišljenje M. Barade (Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, VAHD L, Split 1932) da je Petar Crni sagradio samostan nakon posvećenja crkve, vatkraj XI st., odnosno da se događaji u izvodu 6. (prema podjeli u: V. Novak-P. Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952, 215) zbivaju kad je crkva već bila podignuta i posvećena, dakle nakon god. 1080. Osnivač samostana naziva se u Kartularu: »Petrus ego Zerni, qui et Gumay filius« (n. dj., 213), i već je Rački istakao za Petra Crnog da je on »Petrus, Gumaii filius« (Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, Zagreb 1877, 499). Autor, pak, on qui u Kartularu (»Zerni, qui et Gumay filius«) prevodi kao ili i smatra da je Petar »sin Crnoga ili Gumaja« (153), što nije prihvatljivo. Autor zbog toga naziva Petra Crnog dosljedno samo Petar, a ne Petar Crni kako je u historiografiji uobičajeno. Autoru je to nategnuto tumačenje bilo neophodno da bi obnovio Farlatijevu pretpostavku da je Petar bio sin priora Crnog, sina priora Prestancija (usp. V. Novak-P. Skok, n. dj., 49), te da je sustjepanski opat Dabro bio njegov brat (154). Autor povezuje na taj način Petra Crnog sa splitskom obitelji Prestancija, iako za to nema podloge u izvorima, pa je već V. Novak s pravom odbacio tu pretpostavku (na istom mjestu). Autor samo na temelju te nedokazane pretpostavke da je Petar bio podrijetlom iz obitelji Prestancija izriče sud da je »obitelj Petrova u Splitu značila za splitske samostane otprilike ono što je ugledna obitelj Madijevaca u Zadru bila za zadarske« (154).

Zanimljivo je opažanje autora da zemljišni posjedi benediktinskih samostana u Dalmaciji nisu bili »formirani od kontinuiranih kompleksa, nego se patrimonij svake primorske zadužbine redovito sastojao od nekoliko većih komada i mnogo manjih zemljišnih čestica (petiae) s raznim kulturama« (155). Govori zatim o Kartularu samostana sv. Petra u Selu, ali ne donosi o njemu ništa bitno nova, i o natpisu Petra Crnog. U skladu sa spomenutim povezivanjem Petra Crnog s obitelji Prestancija, autor smatra da je sastavljač natpisa Dabro (»dominus Dabrus«) u stvari njegov brat, sustjepanski opat, što je opet nedokazana pretpostavka. S pravom se su-

protstavlja mišljenju V. Novaka da je »antiglagoljaški stav Petrov, a ne religiozni motiv, bio naj snažniji poticaj da se izgradi jedno antiglagoljaško žarište i da je Petrov manastir imao poslužiti kao baza, s koje se imalo prodirati u glagoljaška Poljica« (158). V. Novak je, ističe autor, svoju tezu temeljio na čitanju jednog stiha na natpisu Petra Crnoga i na »vjerojatnosti da je Petar sagradio zidine oko samostana« (158) koje su latinaški samostan trebale braniti od neprijateljski raspoložene glagoljaške okoline (usp. V. Novak—P. Skok n. dj. 29). V. Novak je treći stih na Petrovu natpisu čitao: »et dum viguit error, in orbe fui« (n. dj., 19—21), dok se O. s pravom priklanja čitanju: »et dum vigui, terror in orbe fui« (158). V. Novak je odbacivao čitanje »terror«, shvaćajući ga doslovno, dok ga očigledno valja shvatiti simbolički, kao kontrast svjetovnog života Petra Crnog prema njegovim samostanskim danima, zbog toga, jer je »error« bio podloga na kojoj je on izgradio svoju shematiziranu, »glagoljaško-latinašku«, koncepciju hrvatske povijesti u XI st., prenoseći nehistorijski u rani srednji vijek neke elemente XIX i XX st., i opteretivši na taj način, ranosrednjovjekovni razvitak Hrvata nepostojećim glagoljaško-latinaškim antagonizmom (usp. o tome: N. Klaić, *Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X i XI stoljeću*, Slovo 15—16, Zagreb 1965, 225—81).

U prevedenom prilogu: Thomas More i Poljički statut (165—80), M. P. Aleksejev izriče pretpostavku da su neki elementi Poljičkog statuta, odnosno društvenog uređenja u Poljicima, bili izvor Thomasu More-u pri pisanju drugog dijela »Utopije«. Autor tu pretpostavku gradi na čitavom nizu drugih pretpostavki koje se ne može uopće dokazati i na tobožnjoj sličnosti društvenog uređenja u Poljicima i društvenog uređenja More-ovih Polilerita. Nije potrebno slijediti autora u labirintu njegovih pretpostavki. Želio bih samo istaknuti da autor tom pitanju ne pristupa kao povjesničar; on iscrpno govori o razvitku zadruga u Južnih Slavena, a da mu nisu jasni ni neki temeljni pojmovi o društvenom razvitku u Hrvata u srednjem vijeku. Tako, na primjer, ističe da su »dokumentarni podaci o zadružnom zemljoposjedu« kod Južnih Slavena »sve brojniji u kasnom srednjem vijeku, za Hrvatsku i Dalmaciju [...] od X—XI stoljeća«, dok »za razdoblje između XII i XV stoljeća imamo već i veliku količinu zakonodavnih spomenika koji dosta iscrpno odražavaju strukturu i život različitih zadruga na ovom istom hrvatsko-dalmatinskom primorju«, da bi odmah zatim u te spomenike ubrojio statute »Vinodola, Poljica, Zadra, Trogira, Brača, Korčule, Mljeta (!) i drugih« (177), pa se moramo zapitati: kako je autor došao na misao da građu o *seoskim* zajednicama traži u *gradskim* statutima Zadra i Trogira? Usprkos tome, autoru se čini »da oni (tj. spomenuti statuti; T. R.) mogu dati mnogo zanimljivih podataka za uspoređivanje s Utopijom T. Morea« (178). Autor, doduše, dopušta da »T. More nije morao proučavati spomenike jugoslavenskog prava XV stoljeća radi toga da bi predočio osobine utopijske poljoprivredne zadruga« i smatra da je »dovoljno bilo da ima na raspolaganju pisanu ili usmenu vijest koja je ovim ili onim putem stigla do njega sa slavenskog juga, da bi potakla njegovu misao« (180). Prema tome, autorov prilog prihvatljiv je samo kao stanovit kuriozum, ali mu ipak nije bilo mjesto u »Poljičkom zborniku« — dakako, uz pretpostavku da zbornik ima za cilj objelodanjivanje znanstveno fundiranih priloga o poljičkoj prošlosti. Prilog M. P. Aleksejeva to svakako nije.

Rasprava J. Marušića: O agrarno-pravnim pitanjima i društvenom uređenju Poljica (181—203) jedini je prilog u ovom svesku PZ-a, posvećen isključivo gospodarsko-društvenom uređenju Poljica. Autor se, uglavnom, suprotstavlja nekim konstatacijama B. D. Grekova, ali, kao i Z. Junković, uopće ne uzima u obzir radove M. Barade i I. Božića, što je metodički pogrešno. Radovi I. Božića upravo su kritički osvrt na Grekovljev rad i njegova nadopuna, a bez radova M. Barade (Hrvatski vlasteoski feudalizam, 1952, i Starohrvatska seoska zajednica, 1957), usprkos tome što su mnoga njegova rješenja doživjela kritiku, nije uopće moguće pristupiti studiju društvene problematike u Poljicima. To je jedan od razloga da autorov rad nije

donio mnogo novih spoznaja o društvenom uređenju prema Poljičkom statutu. Autor, doduše, smatra da nam »rad Grekova dobro dolazi da našu poljičku prošlost ne obojimo odveć idiličnim humanizmom kakvog u starim Poljicima nije bilo«, ali mu se ipak čini »da je Grekov išao predaleko pa Poljicima nije priznao ni onoliko unutrašnje slobode koliko su je stvarno imala« (181).

Budući da osnovni tekst statuta dosljedno suprotstavlja »plemeniti« sloj (didići, vlastela) podložnim kmetovima (kmetići), koji imaju svoje »gospodare«, autor s pravom upozorava na čl. 39a, b, c i čl. 44 statuta koji svjedoče o zavisnom položaju kmeta i konstatira da prema čl. 72d vjerovnik, ako mu je kmet bio dužan, »uopće nije mogao protiv njega podići tužbu kod redovnog suda, nego kod kmetova gospodara« (183). Taj član statuta, 72d, najjasnije dokazuje zavisnost poljičkog kmeta od svog gospodara i feudalnu strukturu poljičkog društva. Nasuprot tome, autor smatra da je ta zavisnost bila ublažena mogućnošću kmeta da otiđe od svog gospodara i da postane slobodan (prema čl. 89a), ali, budući da taj član statuta određuje da plodovi kmetova rada (pokretna imovina, pa čak i nepokretna imovina, ako ju je stekao dok je bio u zavisnom odnosu) u stvari pripadaju gospodaru o kome ovisi hoće li mu što dati od te pokretne imovine u trenutku prekidanja kmetskog odnosa, moramo se zapitati: kakve su bile stvarne mogućnosti kmeta da steče slobodu? Autor, zatim, smatra da je »član 59b najvažniji antifeudalni član u čitavom Statutu«, jer je prema tom članu »zavisnom kmetu u starim Poljicima bio pravno otvoren put da se vlastitom inicijativom okući kao slobodan čovjek, da steče vlastitu zemlju, te da je diobom zajedničkog seoskog zemljišta poveća« (186), ali, ipak, ostaje otvoreno pitanje o stvarnim mogućnostima da se ta pravna odredba realizira. Autor ističe da »makar taj put (tj. zavisan kmet — slobodan čovjek; T. R.) u praksi nije bio nipošto lagan [...] on je svakako pridonio da broj zavisnih kmetova u Poljicima ne bude velik« (186) i, suprotstavljajući se mišljenju Grekova da su zavisni kmetovi činili većinu poljičkog stanovništva, konstatira da je »u starim Poljicima moglo biti samo malo zavisnih kmetova, a sve ostalo bili su slobodni ljudi: slobodni seljaci (tj. „pučani“), te „didići“ i „vlastelčići“ (187). Ta je autorova konstatacija tačna, ali je valjalo upozoriti da je do istog zaključka došao, suprotstavljajući se Grekovu, još 1956. I. Božić (u osvrtu na rad B. D. Grekova, Polica, Istoriski glasnik, Beograd 1956, br. 1, 119—20), samo je njegova argumentacija bila drugačija. Autor, nadalje, smatra da je i oskudnost plodne zemlje onemogućavala egzistenciju većeg broja kmetova, što je tačno. Međutim, on je mnoge probleme ostavio otvorene i struktura poljičkog društva, kako je on ocrtava, nije potpuna. U prvom redu, nema ni pokušaja ispitivanja geneze poljičkog društva, što je svakako najvažniji zadatak današnjeg studija poljičke prošlosti, a osim toga, autor nije obratio pažnju razvitku poljičkog društva. Drugim riječima, autor razmatra takvu sliku poljičkog društva kakva je fiksirana u Statutu, kao da je on kronološki jedinstven, ali ne dodiruje problem postanka i razvitka statutarnih kategorija.

Na kraju svoje rasprave autor postavlja pitanje: imaju li Poljica kakvu vezu s Utopijom Thomasa Morea i, slažući se potpuno s hipotezom M. P. Aleksejeva, gotovo da je smatra dokazanom. Dakako, ono što je rečeno o prilogu M. P. Aleksejeva vrijedi i za taj posljednji dio autorova teksta.

Uzorno napisana rasprava I. Goluba, Ivan Paštrić. Prinosi za životopis Ivana Paštrića (1636—1708) (205—30), donosi obilje nepoznatih izvornih podataka o tom eruditi, podrijetlom iz Poljica, i značajnoj ličnosti našeg XVII stoljeća. Paštrić je gotovo čitav život proveo u tuđini (Venecija, Rim, gdje je i umro 1708) kao član mnogih vjerskih i znanstvenih ustanova u Rimu. Autor na temelju dosad nepoznatih izvornih podataka iz rimskih arhiva dokazuje da Ivan Paštrić i Jeronim Paštrić nisu ista ličnost, što je tvrdio J. Radonić a što je već 1951. osporio Vj. Stefanić (Historijski zbornik IV/1951, 258—70), nego da je Jeronim, protivnik Jurja Križanića, bio

Ivanov stariji brat. Paštrić je važan i kao redaktor glagoljskog časoslova (1688) i misala (1706).

Benedikta Zelić-Bučan donosi popis Obiteljskih prezimena u Poljicima 1725. godine (231—6), prema popisu stanovništva splitske nadbiskupije iz god. 1725, što će korisno poslužiti pri studiju poljičke prošlosti.

Vera Bratulić-Mandić, u prilogu: Alberto Fortis i Ivan Lovrić o značaju i odnosima Morlaka (237—54), prepričava i komentira pisanje A. Fortisa i I. Lovrića o Morlacima i, premda ta građa o Morlacima ima etnografsko obilježje, ipak je važna za poznavanje uvjeta u kojima je dalmatinsko seljaštvo živjelo u XVIII stoljeću.

I, najzad, spomenimo korisnu Građu za bibliografiju Poljica (267—86) F. Brničevića koja obasiže 410 bibliografskih jedinica (do god. 1968). Usprkos tome što bibliografija nije potpuna, ona će korisno poslužiti istraživačima poljičke prošlosti. Dometnuo bih, ipak, neke radove koji su izmakli pažnji sastavljača. To je, na primjer, rad sovjetskog povjesničara J. V. Bromleja, Stanovlenie feodalizma v Horvatii (Moskva, 1964), dijelom izrađen i na podacima iz Kartulara samostana sv. Petra u Selu, kao i kritički prilog N. Klaić uz taj rad: Uz problem geneze feudalizma u Hrvatskoj (Jugoslavenski historijski časopis, Beograd 1966, br. 3—4, 55—78). U bibliografiji je naveden samo treći svezak edicije Commissiones et relationes Venetae, a valja dodati i četvrti i peti svezak koje je uredio G. Novak (MSHSM 47 i 48, Zagreb 1964, 1966). Na isti način, uz Račkijevo izdanje Historiae Salonitanae Tome arhiđakona valja dodati i njezin prijevod na hrvatski jezik (Toma Arhiđakon, Kronika, Split, 1960; prijevod: V. Rismondo). Dodao bih još i jednu ocjenu: I. Soldo, I. E. Boeglin, Pučki kotari u Poljicima, Historijski zbornik XV/1962, 314—6.

T. Raukar

NOVI PRINOSI HRVATSKOJ KULTURNOJ POVIJESTI

I. Kulturna baština samostana sv. Frane u Šibeniku — II. Kulturna baština samostana sv. Marije u Zadru, posebna izdanja Instituta JAZU u Zadru, 1968.

God. 1966. proslavljene su dvije znamenite obljetnice iz hrvatske povijesti: 9-stota godišnjica spomena grada Šibenika i utemeljenja ženskoga benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru. U tom su povodu učenjaci različitih struka dali svoj prinos proslavi. Dio tih radova publiciran je tek 1968. u spomenuta dva zbornika, koje su uredili G. Novak i V. Maštrović, a za izdavanje kojih je zaslužan i M. Koceić. Oba su zbornika i po znanstvenosti prinos a i po obilju podataka izvrsna podloga za daljnje istraživanje ne samo uže samostansko-crkvene povijesti, nego i za šire istraživanje šibenske i zadarske povijesti te za sintetička djela o hrvatskoj kulturnoj povijesti.

Marin Oreb, Samostan sv. Frane u Šibeniku (7—38), opisuje početke samostana u XIII st., kad su (1221) prvi minoriti stigli u Šibenik i podigli svoj prvotni samostan (1229). Zatim pripućuje podatke o samostanu iz druge pol. XIII st., njegovo rušenje (1319) iz strateških razloga za sukoba između Šibenika i Mladena II Šubića i izgradnju novog samostana (1321), te njegove restauracije, pregrađivanja i proširenja tijekom stoljeća. Nakon opisa samog samostana i crkve (slike, orgulje), prikazuje samostansku knjižnicu [preko 11000 svezaka; 150 kodeksa (npr. Breviarium Franciscanum de Breberio iz XIV st. s nekrologijem Šubića Bribirskih i Liber sermorum sa Šibenskom molitvom iz XIV st., jednim od najstarijih spomenika hrvatskog jezika pisanih latinicom), oko 150 inkunabula, preko 3000 rijetkih knjiga (J. Dragišić, M. Marulić, I. Lucius, Šibenski statut, Farlati, prvo izdanje Francuske enciklopedije i dr.)] i arhiv s dokumentima, u kojima ima vrijednih podataka ne samo za povijest samostana i bratovština, nego i podataka općeg značenja za narodnosne (imena i prezimena svjedoče o hrvatskom značaju Šibenika i okolice), društvene, gospodarske

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB